

**Buhara ve Hive'nin Kısa Tasviri
(Kratkoe Opisanie Buharii i Hivi*)**

Grigori İvanoviç SPASSKI
Çev. Zafer SEVER*****

Giriş

IV. İvan döneminde Kazan ve Astrahan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Çarlık Rusya ile Türkistan coğrafyası arasındaki ilişkiler yeni bir ivme kazandı¹. Öncelikle Hazar çevresini ele geçiren Çarlık Rusya ardından Türkistan coğrafyasıyla sınırdış oldu. Rusya'nın bu yayılma hamlesi aynı zamanda Batı Sibirya'da Sibir Hanlığı'nın çözülme dönemine tekabül eder. Batı Sibirya'dan İran'a kadar Rusya, geniş bir sahada Türkistan istikametine doğru yeni nüfuz ve yayılma alanları elde etti. Rusya, XVI. asırda askeri genişleme politikasından önce hakkında bilgilerin sınırlı olduğu Türkistan coğrafyasını tanımak, askeri ve ticari imkanlarını öğrenebilmek amacıyla çeşitli diplomatik misyonları, elçilik kervanlarını Türkistan Hanlıklarına göndermeye başladı². XVI. ve XVII. asırlar arasında Çarlık Rusya ile Türkistan

* "Kratkoe Opisanie Buharii i Hivi", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Pervaya, (İzdatel Grigori İvanoviç Spasski), Departamenta Narodnago Prosveşeniya, St. Peterburg 1823, s. 1-18.

** Makale bazı açıklayıcı dipnotlarla birlikte Grigori İvanoviç Spasski (1783-1864) tarafından yayına hazırlanmıştır. Spasski aynı zamanda Çarlık Rusyası Coğrafya ve İmparatorluk Rusya Eski Eserler ve Tarih Cemiyeti Üyesidir.

*** Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, zafersever89@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 11.09.2019; Makale kabul tarihi: 22.10.2019)

¹ Fatih Ünal, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, 2008, s. 238-239.

² Mesut Karakulak, "Türkistan'da Diplomasi'nin Dönüşümü: Pazuhin Kardeşlerin Hive, Buhara ve Hindistan Misyonu 1669-1673", *History Studies*, 11/5, Ekim 2019, s. 1607-1608.

Hanlıkları arasında temaslar sürmesine rağmen bu münasebetler sistematik bir diplomatik ilişkiye dönüşmedi. Düzensiz bir şekilde sürdürülen elçilik faaliyetlerinde en önemli mevzular ticaret ve Rus esirlerin akıbetiydi³.

Bahsi geçen asırlarda ticaret ve esirler üzerinden yürütülen diplomatik faaliyetler, I. Petro ile başlayan Rusya'nın köklü reform döneminde yerini bölgeyi keşfetmek, bölge zenginlikleri hakkında bilgi almak ve muhtemel askerî harekâtları kolaylaştıracak veriler toplamak amaçlı keşif seferlerine bıraktı⁴. I. Petro'nun ilgilendiği güneyde bulunan bu geniş topraklarda Kazak Ordaları, Hokand, Buhara ve Hive gibi çeşitli Türkistan Hanlıkları bulunmaktaydı⁵. I. Petro'nun bölgeye yönelik uyguladığı bu siyaset kendisinden sonra gelen çarlar tarafından istikrarlı bir şekilde sürdürüldü. Petro'nun halefleri de onun gibi bölge hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla Türkistan'a pek çok resmi görevliler, keşif ve bilim heyetleri gönderdi. Farklı mesleklere sahip olan bu görevlilerin maksadı Rus Çarlığı'nın askerî faaliyetlerine ön hazırlık mahiyetinde bölge hakkında malumat toplamaktı⁶.

Çevirisini yaptığımız '*Kratkoe Opisanie Buharii i Hivi'* (Buhara ve Hive'nin Kısa Tasviri)⁷ adlı makale *Oteçestvenniye Zapiski* adlı derginin yayıncıları tarafından *Sibirski Vestnik* dergisine ulaştırılmış ve düzenlenerek bazı açıklayıcı dipnotlarla birlikte Grigori İvanoviç Spasski

³ Murat Özkan, "Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diplomasi Trafığı: Molla İrnazar Maksutov Elçiliği", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2019/24, s. 168.

⁴ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, Sayı: 24, s. 54.

⁵ Fatih Ünal, "Buhara Emirliği'nin Rus İstilasına Uğraması ve Şehzade Katta Töre'nin İsyanı", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Eylül 2009, s. 23.

⁶ Murat Özkan, *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 32.

⁷ "Kratkoe Opisanie Buharii i Hivi", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Pervaya, (İzdatel Grigoriy İvanoviç Spasskiy), Departamenta Narodnago Prosveşeniya, St. Peterburg 1823, s. 1-18.

tarafından *Sibirski Vestnik'in*⁸ 1823 yılındaki ilk sayısında açıklamalı bir şekilde yayınlanmıştır. Söz konusu çalışma yukarıda bahsettiğimiz Türkistan'ı tanıma amaçlı faaliyetlerden biridir. Çalışmanın giriş kısmı tarafımızca kaleme alınmıştır.

Buhara

Buhara [Hanlığı] genişliği ve nüfusu bakımından Hive [Hanlığı]'den büyük, İran'dan ise küçüktür. Hanlığın başkenti Buhara, genişliği itibariyle diğer birçok başkentten küçük değildir. Sadece cami sayısı 575, içlerinde çok sayıda büyük, sağlam taş (kilden yapıma) yapılı olanlar da dâhil evlerin sayısı 57,500 kadardır. Buhara şehrinin etrafı, farklı mimari özelliklere sahip 12 kapısı bulunan taş (kil) surlarla çevrilidir. Şehrin orta yerinde, oldukça yüksek bir tepede hanlık sarayı ve önemli devlet adamlarına mahsus hazineye ait hatırı sayılır miktarda taş yapılı ev bulunmaktadır. Bu yapılar yalnızca bir kapısı olan taş surlarla çevrilidir. Bunun dışında Buhara'da en dikkate değer yapılar [şunlardır]:

Menar, taş sütun ya da kule, güya daha MS. IX. asırda Arslan Han adında biri tarafından yaptırılmıştır. Yüksekliği 30 toazov (27 ½ sajen), çapı aşağıda 3 ½, yukarıda 1 ¾ sajendir. İçerisinde taş döşeli merdiven bulunmaktadır. Bu Menar'ın (Burnaşev'in seyahatnamesine bakınız s.72) şehri güzelleştirmesi için yapıldığı, daha sonra ise silah hazinesine dönüştürüldüğü söylenmektedir. İdam hükmü verilen suçlular oraya çıkarılmakta ve pencereden aşağı atılmaktadır. Zamanın birinde işlediği suçtan dolayı Menar'dan atılan bir Buhara sakini (Bu olaydan sonra onlar için kutsal görülen-Avliya) hiçbir zarar görmeden yere düşmüş ve bunun üzerine bu idam [şekli] ilga edilmiştir.

⁸ Sibirya ile ilgili yerel tarihi çalışmaların planlı olarak araştırılması amacıyla 1818 yılında, Spasski tarafından çıkartılan ve 6 yıl süreyle 28 sayı yayınlanan bir dergidir. Bu dergi kısa bir süre yayınlanmasına rağmen Sibir üzerine yapılan çalışmaları bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Bkz., Murat Özkan, "Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: 'Sibirskiy Vestnik'", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019; (45), s. 311-312.

İki kubbeli, bol miktarda dış süslemeli büyük taş cami vardır. Buharalıların anlattıklarına göre yine Arslan Han tarafından yaptırılmıştır. Burası, Ebulgazi (Bkz. Rodosl. İstoriyu o Tatarah)'nin de ifade ettiği üzere, Cengiz Han'ın Buhara şehrinin kilidini ihtiyarlardan alarak, at üzerinde girdiği ve orada bulunan Kuran'ı görüp istihkarla ayaklarının altına attığı caminin ta kendisi olduğu tahmin edilmektedir.

Medrese ya da İmparatoriçe II. Yekaterina, diğer bir adıyla İr-Nazar Camii. Buhara hanının elçisi İrnazar Maksutov 1799'da Petersburg'da bulunduğu sırada, imparatoriçeden Buhara şehrinde bir Medrese yapımı için para yardımı almıştır. Fakat kendisine emanet edilen paranın tümünü kullanmamıştır. Bu yüzden söz konusu medresenin görünümü pek ihtişamlı değildir. Bir Rus için bilge hükümdarın halk eğitimi ile ilgili vesayet anıtını üstelik vatana en uzak ve yabancı bir ülkede görmek olağanüstüdür.

Buhara'da toplam 75 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerde 2000 kadar molla, 4550 kadar da öğrenci yer almaktadır. Kervansaraylar (Karavan-saray) 15 adettir. Rus tüccarlar için yapılmış olanı ise *Nogay-Karavan-Saray* adlandırılmaktadır. Buhara hanı sayıları 4000'e kadar ulaşan maaşlı özel muhafız kuvvetlerine sahiptir. O korumaları olmaksızın hiçbir yere çıkmamaktadır. Sarayda Buharalıların ve Özbeklerin dışında Ruslar (Rus esirler) ve İranlılar hizmet etmektedir. Bunlardan ilki maaşını para, diğerleri ise doğrudan erzak olarak almaktadır.

Daimî ordular yoktur. Lüzumu halinde han 100 bin kişi kadar bir ordu toplayabilmektedir. Fakat şehirlerde garnizonlar mevcuttur. Buhara'da bütün şehirlerin kapılarında birkaç kişiden oluşan nöbetçiler bulunmaktadır. Piyade hemen hemen yoktur. Sadece süvari [vardır]. Tüfek, mızrak, kılıç ve yay süvarinin silahlarını teşkil etmektedir. Yine savaş zamanında taşınan ve develerin üzerinde kullanılan epey miktarda top vardır. Bazen sadece çok ağır silahları iki ve üç tekerlekli arabalarda atlarla taşımaktadırlar. Hafif toplar için topa ve askeri faaliyetlere alışkın ve koşuda atla kıyaslanabilen en hızlı tek hörgüçlü develer kullanılmaktadır. Toplar develerin üzerinde hörgüç ve boyun

arasına yerleştirilmektedir. Top gereksinimleri yana bağlanır. Hörgücün arkasına deveyi kullanan kişi oturur tek başına hem doldurur hem de atış yapar. Buradaki topların tümü bakırdandır. Bunların hemen hemen hepsi İran'da dökülmüştür. Tüfekleri, kılıçları ve mızrakları (ve ev bıçaklarını) İran'dan aldıkları demirle Buharalılar kendileri imal etmektedirler. Bunlar kaliteli, iyi yapılmış ve kıymetlidir.

Buhara sadece iki halkla savaş halindedir: İranlılar ve Hiveliler. Fakat bu savaşlar seyrek cereyan etmektedir. Bütün şehirlerde özellikle de başkentte polis serttir. Şehirde gece dolaşanlar kim olduğuna bakılmaksızın istisnasız tutuklanmaktadır. Buhara ve Hive'nin arazilerinde iki türlü toprak vardır: Her iki hanlığın topraklarından geçen Amu Nehri'nin aşağı taraflarının toprağı kızıl, kuzey taraflarının ise beyazdır.

Her türlü tahıl topraklarda bol miktarda yetişmektedir. Ancak çavdar az [bulunur]. Çeşitli meyveler, pamuklular [yetişmektedir]. İpekçilik, bol miktarda da evcil ve yabani hayvancılık [yapılmaktadır]. Fabrikalarda kadifeler, altın ve gümüş sırma kumaşlar, İran tarzı şallar, bitki motifli Kirman kumaşları [üretilmektedir]. Fakat kalite ve üretim çok vasattır. İpekler, yarı ipekli ve pamuklu mamuller; bütün bunlardan başka silah, cam, kil ve seramik fabrikaları bulunmaktadır. Buhara seramiğı Çin seramiğinden daha kötüdür. Rusya, İran, Türkiye, Hindistan, Çin ve Hive ile ticaret yapılmaktadır. Kuzu kürkü ticareti Buhara'da bilhassa iyidir ve oldukça büyük öneme sahiptir. [Ayrıca] Hintliler Buhara'dan çok sayıda at satın almaktadır.

Burada devlet vergileri esas olarak tahıl, meyve, arazi, koyun ve yabancılardan alınan varlık (poduşnaya/kişi başı vergi) vergisidir. Halkın kendine ait topraklardan elde ettiği her ürün için yılda bir defa 25 pud⁹, devlete ait topraklardan (han tarafından birine ihsan edilen topraklardan) elde ettiği ürün için 10 puddan 1 puda kadar vergi alınmaktadır. Buhara arşınıyla 60 kvadratlık arazi içerisinde yer alan meyve bahçesinden bizim paramızla yılda 15 ruble vergi alınmaktadır.

⁹ 16.38 kilograma denk gelen eski bir Rus ağırlık ölçüsü

Evcil hayvanlardan sadece koyundan yıllık kırkta bir vergi alınmaktadır. Buhara'da evlerde yaşayan yabancılar yıllık Rus parasıyla kişi başı 3 ruble ödemektedir. Buhara'da 10'un üzerinde gümrük vardır. İthal mallardan değerine göre altın sikkeden kırkta bir oranında vergi alınmaktadır.

Amu, Zerefşan ve bilhassa Bedehşan nehirlerinde bol miktarda altın, dağlarda ise çeşitli değerli taşlar bulunmaktadır. Altındağ dağında bir zamanlar maden ocağı varmış. Ancak [bu maden ocağı] günümüzde mevcut değildir. Şimdiki hana maden ocağını işletmek teklifiyle söz konusu dağdan çıkarılan iki altın külçe takdim edilmiştir. Fakat o aşırı altın severleri (altın avcılarını/bölgeye) çekeceği tehlikesiyle bu teklifi kabul etmemiştir. Buhara'da az olmakla birlikte bakır, efimok¹⁰dan, daha çok da yamb adlandırılan Çin (parasından) bozdurulan gümüş ve kısmen Hollanda çervonets'ndan (Hollanda onluğu), daha çok da söz konusu nehirlerde bulunan altın kumundan yapılan altın para kullanılmaktadır. Her bir paranın işlenmesi için (çalışması) hazineye bizim kurumuzla 25 kopek ödenmektedir.

Buhara'da Kuran (Alkoran)'ın dışında kanun yoktur. Ancak hanın iradesi daha ağır basmaktadır. Önemli hadiselerde han en üst dereceli din adamlarını toplantıya çağırılmaktadır. Buharalılarda hanın kendi başına idam kararı verme (yetkisine) sahiptir. Ya da herhangi bir önemli suç durumunda onu müftüye şikâyet etme kaidesi mevcuttur. Müftü handan izahat isteyebilirdi. Fakat şimdiye kadar böyle itirazlar yaşanmamıştır. Burada devlet okulu (medrese) oldukça fazladır. Buralarda mollalar yazmayı ve Kuran'ı öğretmekte ve bunun karşılığında handan maaş almaktadır.

Buhara'da en iyi şehirler: Semerkant, Kattakurgan, Gijduvan, Kutnom, Parvar, Yeldcin, Balk (Belh) ve diğerleridir. Ruslar, Ermeniler, Yahudiler (bunlar oldukça fazla), Hintliler, kısmen Çingeneler ve Kalmuklar birkaç şehirde kendine özgü kasabalarda yaşamaktadır.

¹⁰ Batı Avrupa'da yaygın kullanılan taler adlandırılan gümüş paranın Rusça karşılığı

Hıristiyanların mabetleri yoktur. Ancak onlara dini ibadetlerini yerine getirebilmeleri için Yahudilerde olduğu gibi cumartesi günleri toplanmalarına izin verilmektedir.

Buhara'nın iklimi sağlıklıdır. Kış kısa ve yağışı boldur. Doğudan, güneyden ve kısmen batıdan dağlarla çevrili ve bu dağların arasında dumanlı olanlar vardır. Dağlar çeşitli ormanlarla, üzüm, fıstık, badem, ceviz, elma, gorki pomerants¹¹ nar, şeftali, erik, vişne, armut, bergamot, ayva ve diğer meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Limon ve badriyan¹² hiç yoktur. "Buyan" adlandırılan ağaçta al renkte boya veren solucanlar bulunmaktadır¹³. Fakat Buharalılar bunu üretmeyi bilmiyorlardı.

Özellikle ilkbaharda ve sonbaharda geceleri düşen (yağan) şeker çiyi¹⁴ yerel ilginç olaylardan biridir. Bu çiy sabaha doğru katlaşıp sonra kristalleşmektedir. Bu oldukça tatlı ve hatta şeker tadı için (bakımından) hoştur. Burada bu tür çiyin sadece yabangülü yaprağında katlaştığını da belirtmek gerekir. Katlaşanlar bol miktarda toplanıp katışmış olan tozlardan temizlenmek için haşlanmakta ve şeker yerine kullanılmaktadır. Fakat bu şeker bilinen ekşiliğe sahip değildir. Güneşten erimemekte ve bilindiği üzere uzun süre korunabilmektedir.

Yine yerli karpuzlarının devasalığı dikkat çekicidir. Bir buçuk ve iki pudluk karpuz orada sıradan sayılmaktadır. Ancak ağırlığı dört puda çıkanları vardır. Ormanlarda aslan, kaplan, ayı, kurt, maymun, küçük siyah, kızıl ve beyaz tilki bulunmaktadır. Üç cins sayga¹⁵: ilki uzun beyaz boynuzlu, diğerleri daha küçük siyah ve üçüncüsü en kısa boynuzlu ve

¹¹ Latince "citrus aurantium" adıyla bilinen ekşi bir meyve türü

¹² Türkçe "ağaç kavunu" diye bilinen Latince "citrus medica" isimli tıbbi meyve türü.

¹³ Bu solucanlardan koşenil (koşenil/kırmızı renk) renkten hiç de aşağı olmayan (bir) boya üreten bir yabancı bu sırrını Buharalılara açmamıştır.

¹⁴ Buharalılar bunu Tarandjibin adlandırıyorlar. Yazarın notu. Bu gülün yaşaması şüpheli.

¹⁵ Boynuzlugiller familyasından Orta Asya'da yaygın görülen ve antiloplar arasında garip görünüşlü burnuyla dikkat çeken bir memeli türü.

miskli¹⁶. Karınlarında oldukça ince, yumuşak ve parlak tüyleri bulunan yabani at ve mandaların tüyleri (renklerine göre) toplanmakta, İran'a, Hindistan'a ve Türkiye'ye yüksek fiyatlara satılmaktadır. Yabani sığırlar oldukça besilidir ve herhangi bir tehlike olmaksızın sağılmaktadır.

Belh şehri yakınında dağlardan sıcak mineralli kaynak akmaktadır. Orada yapılmış olan hamamda suya girmek ve [bu suda] çeşitli hastalıklardan tedavi olmak mümkündür. Başkentte ve (diğer) gelişmiş şehirlerde ticari mağazalar ve kervansaraylar bulunmaktadır. Buharalılar aylıklığa eğilimli ve muhabbete pek meraklı değildir. Sağlam (bedenli), yapılı (kilolu) ve aşırı katıdırlar. Çehre olarak çok çirkinler (hiç yakışıklı değildirler). Kadınlar iyi ancak erkeklere görünmemektedir.

Buhara'daki en önemli rütbeler şöyledir: Divanbegi, Atalık, Kuşbegi, Parvoaneçi-beşbin askerin başı, Dotho-beş pervaneci üzerindeki komutan, Toksaba-silahlar, toplar ve bütün askeri mühimmat onun emri altındadır. Buhara'da hanlık [yönetimi] babadan oğula geçmektedir. Şimdiki han Mir Haydar [olarak] adlandırılmaktadır. Onun karakteri için insan sever demek uygun düşer. O, yılda iki kez bütün hanlık genelinde bütün körlere ve sakatlara yüksek miktarda sadaka (tahıl ve para olarak) dağıtmaktadır. Gerçek ihtiyaç sahipleri için darülacezeler kurulmuştur. Han (Muhammed kanunlarının izin verdiği üzere) dört eşe sahiptir.

Hive

Hive ya da Hive Hanlığı çok geniş topraklara sahip değildir. Nüfusu vergiye tabi olanlar da dahil bir buçuk milyonu geçmemektedir. Başkent Hive büyük değildir. Etrafı taş surlarla çevrilidir. Üç kapısı bulunmaktadır. Şehrin etrafı Amu Nehri'nden gelen ve genişliği 10 sajen, derinliği 2 sajen olan kanalla çevrilidir. Şehrin her bir giriş kapısına (kanal üzerinde) köprüler kurulmuştur. Hanlık sarayı tıpkı şehir surları gibi kilden yapılmaz. Hanlık sarayında İranlılar, Kalmıklar ve Ruslar vardır. Büyük bir kısmı Ruslardan oluşmaktadır. Rusların yaklaşık

¹⁶ Kunduzlarda olduğu gibi. Yazar notu. Bu elbette kabarga

200 civarında olduğu sanılmaktadır. Hali hazırdaki han tüm Rus esirlerin kendisine sunulmasını özellikle emretmektedir. Bunların içinden sanatkarları (zanaatkârları) seçerek kendi yanında tutmaktadır. O, düzenli orduya sahiptir. Ordu mensuplarına ücret vermektedir. (maaşlı ordu). Ordunun yaklaşık 50 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu gerçek değildir. Askerin silahı (donanımı) aynen Buharalılar gibidir. Piyade hiç yoktur. [Ordu] sadece kısa süre önce kurulan az sayıdaki topçulardan ve süvarilerden oluşmaktadır. Top için gerekli olan bakır Rusya'dan getirilmektedir.

Hive toprakları oldukça verimlidir. Her çeşit tahıl ürünü bol miktarda yetişmektedir. Evcil hayvanlar, çeşitli yabani hayvanlar, bağ-bahçe ve orman ürünleri oldukça fazladır. Ürgenç'te (bir) funt¹⁷ ekilen susam 30 ile 50 funt arası (ürün) vermektedir. İpek(li) fena değildir. Fakat pamuk az yetişmektedir. Fabrikalarda ipekli gömlekler, yarı ipekli ve pamuklu kumaşlar, renkli ve desenli ipek kumaşlar, kadife, burmetler [yoğun pamuklu kumaş], byazlar [kalın patiska kumaşı] ve diğerleri işlenmektedir (yapılıyor). Onların mamulleri bilhassa ipeklilerin fiyatları çok yüksek değildir. Rusya'yla, Buhara'yla ve İran'la ticaret yapmaktadırlar. Ancak bu büyük bir ticaret değildir.

[Hive] Mükemmel bir iklime sahiptir. Kış altı haftadan fazla sürmez. Yağmurlar (yağışlar) hem Hive'de hem de Buhara'da seyrek değildir (sık yağış). Gök gürültüsü olağanüstüdür. Ve hatta sık sık darbeleriyle iz bırakmaktadır. Depremler her ilkbaharda meydana gelmekte ve bazen afeti beraberinde getirmektedir. (felakete yol açar). Depremler Buhara'da daha şiddetlidir. Semerkant yakınındaki iki şehir depremlerden dolayı çökmüştür. (yerle yeksan olmuştur).

En iyi şehirler: Ürgenç, Hanka, Hazar-Ris, Gullyan. Kuran'ın dışında kanun yoktur. Fakat hanın iradesi (yetkisi) sınırsızdır. Ölüm cezası uygulaması vardır. (idam cezası var). Molla da dahi olmak üzere bir Hivelinin dahi anlayamadığı Kuran eğitimi yapılan mektep (medrese) kuruluşları mevcuttur. (Kuran öğretimi yapılan mektep binaları var

¹⁷ 409 grama denk gelen eski bir Rus ağırlık ölçüsü

ancak molla da dahil olmak üzere bir Hive'li dahi (Kurani) anlamıyor). Onların tüm (bütün) ilimleri ve eğitimleri yalnızca bu (bundan ibaret) (Kuran). Onların çok azı yazma eğitimi yapmaktadır. (çok azı yazmayı öğreniyor).

Vergi toplama (işlemi); çok zengin, zengin ve fakir olmak üzere üç farklı kategoride hane vergisi olarak uygulanmaktadır. Birinci kategori hanelerden yıllık üç, ikincisinden iki, üçüncüsünden ise bir altın tille¹⁸ vergi alınmaktadır. Bunun dışında kanatlılar (kuşlar) hariç her tür evcil hayvandan kırkta bir (1/40) vergi alınmaktadır.

Burada gümrük; ithal edilen bütün ürünlere (mallar) 40 çervonets (altın sikke) ya da 40 efimok (gümüş madeni para) fiyat biçilmekte ve her kırk için bir çervonets ya da bir efimok vergi alınmaktadır. Bunun dışında burada şöyle bir uygulamaya da temas etmek gerekir. Tüccar mallarını ilk getirdiğinde (gümrük) vergisini ödemektedir. Bundan sonra bütün yıl boyunca mallarını vergisiz (gümrük vergisi) getirme hakkı verilmektedir. Çıkarılan mallardan (ihraç malları) vergi alınmaktadır. Gümrük sadece Ürgenç (şehirinde) kurulmuştur. Buharalılar Hive üzerinden mallarını Buhara'ya geçirmek için yine aynı vergiyi vermeye tabidir. Hive Hanlığı'nın hiçbir yerinde ticari mağazalar bulunmamaktadır. Şehirlerde ise haftada iki defa (insanların) alış-veriş yaptığı pazarlar kurulmaktadır.

Daha çok Hollanda çervontsları, efimkalar ve Buhara moneti paraları kullanımdadır. Hiveliler bunlara kendi paralarını basmaktadır. Yine bakır paralar da mevcuttur. Halka Amu Nehri'nde buldukları altın kumunu her bir monet için bizim paramızla 25 kopek hazineye ödemek şartıyla paraya dönüştürülen sikkehaneye getirme izni verilmiştir.

Hive'nin hiçbir yerinde han ya da konuk evi yoktur. Yolcular ya da tüccarlar, şahsi olarak hiçbir tanışı ya da herhangi birine (yazılmış) tavsiye mektubu yoksa biraz uğraştıktan sonra (bir) daire bulmaktadır. (Ayrıca) soyulmamak için her türlü güvenliği almalıdır. Hive toprakları üzerinden sadece dağlardan çıkan ve Aral denizine dökülen Amu Nehri

¹⁸ Hive parası

akmaktadır. O (Amu) Büyük Buhara'yı Zyungariya (Jongariya)'dan ayırmakta ve [nehir]altın kumuyla zengindir. Burada nehirlerin yetersiz olması (dolayısıyla) yerini kuyular ve kanallar almaktadır. Bunların kazılması, bahçe ve tarlalarda çalışılması, hayvan bakımı işlerinde olduğu gibi Rusyalı ve İranlı esirler uğraşmaktadır.

Altın-tag dağı, yani Altındağı Hive ve Büyük Buhara'yı (-dan) geçen dağlar zinciridir. (sıradağlardır). Bu dağlarda soy metaller ve düşük (nizki) metaller bulunmaktadır. Bu (durum) burada Buhara'nın eski maden (ocağının) kanıtıdır. (Ayrıca) bu adlandırmanın özü onun (dağın) yukarılarında çeşitli metal parçalarının (zerrelerinin) parlamasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında orada (Altındağ'da) firuze, akik, zavarjat, lyad vb kıymetli taşlar bulunmaktadır. Hive'de özellikle de Buhara'da çok miktarda farklı renklerde mermerler bulunmaktadır. Zenginler evlerinin zeminini (bu mermerlerle) döşemektedir.

Hanlığın bilinen (önemli) memurları (yetkilileri) şunlardır: Diambegi (divanbegi)-vergi toplayıcı ve elçileri ve diğer yüksek dereceli ziyaretçileri kabul etmek ve ağırlamak; İnak-vergi toplayıcılık ve içişlerini idare etmek (eskiden Hive hanları "Han" unvanına sahip değildi "inak" ya da "bek" unvanı taşımaktadır. Fakat şimdiki han Magomet Ragim Buhara hanının akrabasıyla evliliği gerekçesiyle (dolayısıyla) bu titri –unvanı- benimsedi-aldı); Atalık ve Kuşbegi bütün hanlıkta her işe nezaret eden yüksek vezirler (bakanlar); Min-başı-bin kişinin başı; Yusbaşı-yüz kişinin başıdır. Hanlık babadan oğula değil, büyük kardeşe ya da amcaya (dayıya) geçmektedir. Hiveliler genel olarak tembel, bayram sever (düğün-dernek meraklısı), kararlı ve savaşıma meyyalıdır.

Kaynakça

"Kratkoe Opisanie Buharii i Hivi", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Pervaya, (İzdatel Grigoriy İvanoviç Spasskiy), Departamenta Narodnago Prosveşeniya, St. Peterburg 1823, s. 1-18.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, Sayı: 24, ss. 51-78.

KARAKULAK, Mesut, "Türkistan'da Diploması'nın Dönüşümü: Pazuhin Kardeşlerin Hive, Buhara ve Hindistan Misyonu 1669-1673", *History Studies*, 11/5, Ekim 2019, ss. 1607-1626.

ÖZKAN, Murat, "Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diploması Trafiği: Molla İrnazar Maksutov Elçiliği", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2019/24, ss. 165-183.

_____ "Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: 'Sibirskiy Vestnik'", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019; (45), ss. 307-332.

_____ *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

ÜNAL, Fatih, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 38, 2008, ss. 227-252.

_____ "Buhara Emirliği'nin Rus İstilasına Uğraması ve Şehzade Katta Töre'nin İsyanı", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Eylül 2009, ss. 22-27.

